

Acsai Roland

Virtuóz pongyolában?

KÉRDÉSEK KISS JÓZSEF KÖLTÉSZETÉVEL KAPCSOLATOSAN

Szép Ernő verstanilag hibás vagy hibásnak tűnő alexandrin-félsorait vizsgálgatva jutottam el a jambikus sorok anapesztizálásának, vagy más szóval, aprózásának kérdéséhez, amiről számomra csak most derült ki, hogy milyen lényeges szerepet töltött be az 1800-as végének és az 1900-as évek elejének költészetében, olyannyira, hogy valóságos divattá vált. Gyakorta felfedezni akár Kosztolányi, akár Szép Ernő költészetében, ahogyan Adyében is és a tanulmányomban taglalt Kiss Józsefében is, aki a költészete mellett a *Nyugat* folyóirat szellemi és esztétikai elődjének tartott *A Hétt* című lap szerkesztőjeként szerzett múlhatatlan érdemeket az irodalomtörténetünkben.

Az anapesztizálás a jambikus sorok fellazításának első lépései közé tartozott, és mintha tényleg Kiss József vitte volna diadalra. Az anapesztizálás azért hat lazításként a jambikus sorra, mert megemeli a szótagszámát a strofák alapszótagszámaihoz képest (általában eggyel, de van, hogy többel is), és sokszor meglepetten tapasztaljuk, hogy egy páratlan szótagszámú sor nem nőrímmel végződik, ahogyan kellene, hanem hímrímmel. Ilyenkor aztán az ember megint végigritmizálja a sort, és sokszor előbukkan a két szótagból álló jambus helyén a három szótagból álló anapestus.

Szilágyi Péter egy egész tanulmánykötetet írt József Attila aprózásairól,¹ aki szintén nagy számban és következetesen él ezzel, és a Szepes–Szerdahelyi szerzőpáros verstana² is alapvető fontosságú dolgokat ír róla. A Szepes–Szerdahelyi könyv Kiss József ritmikáját is érinti, és a *Tüzek* című verset ritmizálva inkább pirrichizált jambusnak nevezi anapesztizált helyett. Komlós Aladár a Kiss József válogatott verseit tartalmazó kötet³ bevezető tanulmányában megpendíti azt a véleményt, hogy Kiss József egyes korabeli irodalmárok szerint „azért újította meg a magyar jambust, mert nem járván kellő iskolákat, nem tanulta meg a verselés szabályait.” Aztán hozzáteszi: „E nézetet azonban megdönti, hogy több fiatalkori költeménye még kifogástalan jambusokban van írva.” Én is alátámasztanám ezt egy tökéletes jambusi sorral, olyannal, amiben még pótláb sincs: „A rő/zseláng/ra más / tüzek / jövé/nek” [*Tüzek*]. Komlós ugyanitt Csiky Gergely véleményét is idézi: „Nyelve dallamos, zeneszerű, az iskola kiszabott mértékeit nem ismeri, de könnyebben gördül, simábban fülbemászik, mint a legszabályosabb jambus”. Horváth János pedig, szintén Komlós szerint, az *Ó mért oly későn* zenéjét kétféleképpen ritmizálhatónak tartja. Ezek után nem csoda, ha e sorok írójának felébredt a kíváncsisága, hogy saját maga nézzen utána, mi is történik voltaképpen Kiss költői műhelyében. Pongyolaságról van-e szó, vagy egy másféle műgondról? Tényleg anapesztizál-e, tényleg aprózik-e, és ha igen, mennyire tudatosan, következetesen, ügyesen?

1 József Attila *időmértékes verselése*, Akadémiai, Budapest, 1971.

2 Szepes Erika – Szerdahelyi István, *Verstan*, Gondolat, Budapest, 1981.

3 Kiss József, *Tüzek*, Szépirodalmi, Budapest, 1972.

Kiss József verseinek kedvelt formája volt, többek között, a felező tizenkettes, illetve a stanza és a tízes-tizenegyes jambikus periódus is. Sokszor metszetet helyezett el a jambikus sorok ötödik szótagja után, mint József Attila. Érdekes, hogy Szilágyi Péter ezeket az ötszótagos blokkokat a gagliardából vezeti le, és gagliardának hívja, ha ilyet talál, ami egyfelől indokolt lehet, mégis szerintem ennek az ötödik szótag utáni metszetnek és az így kialakult véletlen vagy szándékolt 2/3-as vagy 3/2-es ütemfelosztásnak talán több köze van az ötödik szótag után következő penthémimerész metszethez egy jambusi sor esetében, mint a gagliarda ritmusához, de nem mondom azt, hogy minden esetben, biztos vannak olyan esetek is, amikor indokolt a gagliarda-fogalom használata.

E kis kitérő után nézzük meg, hogy tényleg szándékosan anapesztizál-e a szótagilag megszaladt vagy megfogyatkozott sorokban, vagy csak szótagszámot és ritmust vét! Jómagam az egész verseskötetet áttanulmányoztam metrikai szempontból, és úgy döntöttem, hogy a mondandóm és a jelenség ábrázolása érdekében e tanulmány keretein belül állatorvosi lóként elég egy verset elővenni. Ez a vers egy stanzaformához hasonlító mű [Kiss e „stanzájában” nemcsak a strófa utolsó két sora végződik páros rímmel, hanem a megelőző kettő is, de például a *Legendák nagyapámról* című műve tökéletes stanzaformában íródott], a *Janó* és *Hanka*, aminek sorai tízes és tizenegyes jambikus sorokból állnak, egy-egy strófa összesen nyolcból, és a szótagszámváltozásnak megfelelően váltakoznak benne a hím- és nőrímek. A *Janó* és *Hanka* tulajdonképpen egy elbeszélő költemény, sőt, meg merném kockáztatni a ballada szót is, ami Kissre egyébként is szinte annyira jellemző, amennyire Arany Jánosra volt. A vers egy fiatal tót párról szól. A fiú zabigyerek, így kilóg a társadalomból, és amikor a lány várandós lesz, elszöknek a nagyvárosba, ahol a fiú építőmunkásnak áll. A megszületett gyermek keresztelőjének ünnepén az apa igencsak felönt a garatra, másnap reggel ezért lezuhan az épülő házról. Hanka kénytelen visszamenni a falujába, és a gyermekére ugyanolyan zabigyereksors vár, mint a gyermeke apjára. A vers lezárásában egyébként van egy kis logikai bukfenc, ugyanis az a végkicsengése, hogy zabigyerekbe nem üt a ménkű [„Ne féltsetek, ne féltsetek, ha mondom! / Rá akár esküt tenni merek, / Sohse pusztul el a zabigyerek”), ami a történet fényében nem egészen igaz, hiszen a gyermek apja is zabigyerek volt, mégis ifjan meghalt. Ezt mintha elfelejtette volna a költeménye végére érve Kiss József.

Ennyi lenne dióhéjban a történet, ami huszonöt nyolcsoros strófából áll, vagyis kereken kétszáz sorból. Miután végigmetrizáltam a költeményt, azt az eredményt kaptam, hogy hatvannyolc hosszabb vagy rövidebb sor, vagyis első látásra ritmust vétő sor található benne [a hosszabbságot vagy a rövideséget mindig a sorvégi rím mineműségéhez mértem, tehát ha hímrímre végződött, akkor a sornak páros szótagszámúnak kell lennie, vagy ha mégsem így van, akkor a sornak egy anapesztus vagy egy ezzel egyenértékű tribrachis, azaz tititi miatt kellett a szótagszámhoz látszólag nem illő véggel rendelkeznie]. Azokat a sorokat nem számítottam a „hibásak” közé, amelyek bár eltértek a tízes vagy tizenegyes szótagszámtól, mégis a párosságukhoz vagy páratlanságukhoz passzoló végződést kaptak – az ilyen jambusi sorok nem tekinthetők hibásnak még első látásra sem. Ám ha mondjuk egy tízes sort találtam, ami „hibásan” nőrímmel végződött, de volt benne egy anapesztusként értelmezhető versláb, ami eggyel megdobja a szótagszámot, akkor azt egy jambikus kilencesnek vettem. De nem is ragozom tovább, azt hiszem, érthető a dolog logikája.

Tehát hatvannyolc gyanús sorra akadtam, a tüzetesebb ritmizálás után kiderült, hogy ezek közül ötvenegy sor jó, vagyis olyan jambikus sor, aminek a végződéséhez nem illő szótagszáma egy beiktatott anapestus vagy tribrachis miatt alakult ki. A maradék tizenhét sort nem tudtam verstanilag és jambikusan értelmezni (máshogy – ütemhangsúlyosan vagy trochaikusan – meg nem akartam, mert a jambikus vers szempontjából szerettem volna vizsgálni). Az elkövetkezőkben hadd hozzak fel egy-egy példát szemléltetésül a hagyományos jambusi sor, az anapestizálás, a pirrichizálás és a rontás esetére. Kezdjük először az elsővel, és rögtön bemutatnám a himrímre végződő ötös: „Veréb/fió/kák nő/nek min/denütt” és a nőrímre végződő, ötödféles változatát is: „Mondják, / zabi/ként pot/tyant a /világ/ba.” Most következzen az anapestizálás esete: „S hallga/tott egy / távol / síró / furulyát.” [Itt a *furulyát* lett az anapestus.] Most jöjjön a harmadik eset, amikor az anapestust és a jambust tribrachis pótolja: „A rem/ényt is / úgy kell / melegi/ben en/ni.” [Itt a *melegi* a tribrachis.] És végül lássunk egy általam rontott sornak vett esetet: „És Hanka, mint dukál, keresztet vetett.” Most nézzünk egy nőrímre végződő hibásat: „Ott mindjárt meghitt fészket is raktak.” [Látom én a sormetszetek, a fő- és mellékhangsúlyok jelenlétét, de jambusi szempontból akkor is rontott sornak ítélem őket, és trochaikus sornak sem vehetők.] De hogy tudatában van az anapestizálásnak, és nem véletlenül került bele ez a versláb, az biztosra vehető nála [Szép Ernőnél még a kérdésség határán maradt számomra, de ő is sokat tanult Kiss Józseftől verstani tekintetben].

E számok azt üzenik számomra, hogy Kiss József tényleg nagyon sokszor aprózik, vagy anapestizál, vagy metrumot vét: e vers sorainak 34%-ában, ami a kordivat számlájára [is] írható. Valószínűleg Kiss saját logikája szerint a maradék, és általam hibásnak vett tizenhét sor is valamiféle megindokolható logikát követhet (vagy nem). Felöltik bennem a kérdés, hogy mi volt ennek a sok aprózásnak a funkciója, a háttere. Az nem igaz, hogy ettől dallamosabb lett volna a vers, mert nem lett az. Az aprózások ellene dolgoznak a ritmikusságnak. Viszont azzal, hogy megváltoztatta a sorok szótagszámaikat, valamivel mondanivaló-centrikusabban tudott verselni. Költőként számomra nehéz elképzelni ezt a munkafolyamatot, ugyanis a folytonos aprózás kizárta annak a lehetőségét, hogy a költő fejében egy ritmus, egy dallam szóljon, és annak megfelelően írja a sorait. De valószínűleg nem is ez lehetett a cél, hanem talán az élőbeszéd imitálása. Abban az időben és korban talán ez tűnhetett modernnek, ezért is írhatta Csiky Gergely, hogy „könnyebben gördülnek” a sorai: magyarán élőbeszédszerűek és kevésbé artisztikusak. Az biztos, hogy ez volt az előfutára annak a *Nyugattal* kezdődő, és Szabó Lőrincnél kicsúcsosodó folyamatnak, aminek végén a jambussornak elég volt az utolsó két vagy – nőrímnél – az utolsó három szótag esetében passzolnia a jambikus ritmushoz, és közben bármi állhatott: trocheus, pirrichius, spondeus, choriambus stb.

A végső konklúzióm Kiss József költészetével kapcsolatosan az, hogy elsősorban emiatt a verstani módosítás miatt tarthat igényt a figyelemre, verseinek fogalmazásmódja és témája engem nem győzött meg túlságosan, bár tudom, mekkora tisztelettel beszéltek és írtak róla fiatalabb pályatársai, a *Nyugat* folyóirathoz tartozó költők. Kritikusai által emlegetett zeneisége pedig nem az anapestizálásokból származhatott, hanem abból, hogy gyakorta megtartotta a jambikus sorok ötödik szótagja után álló metszetet, és ettől kissé ütemhangsúlyos hatása lett a verseinek.

Az írásom elején feltett kérdésre, egészen pontosan arra, hogy Kiss József pongyola volt-e, vagy formavirtuóz, az a válaszom, hogy nem, nem volt pongyola [anapesztizálni nem könnyű egyébként], és virtuóz sem, de igenis jól értett a vershez, annak megalkotásához, csak öntörvényűen magához alkalmazta [ami szintén nem hiba, sőt]. Viszont azzal, hogy ezt a folyamatot elindította, a kevésbé képzett költőket – akik talán észre sem vették az aprózásokat és anapesztizálásokat – pongyolásra ösztönözhetette.

Lehet, hogy nem
 vagyok már
 fiatal
 de még
 ÉLŐK